

Karolina Chroł

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt. **„Wolność wypowiedzi artystycznej.
Studium prawnomiędzynarodowe i porównawcze”**

Niniejsza dysertacja doktorska została poświęcona tematyce swobody wypowiedzi, która stanowi jeden z najistotniejszych warunków demokratycznego społeczeństwa i państwa oraz fundament jego rozwoju. Autorka spośród form wyrazu wybrała sztukę i wolność wypowiedzi artystycznej, które mimo powszechnej obecności w społeczeństwie i wieloletniego rozwoju długo nie podlegały ochronie w ustawodawstwach poszczególnych państw. Po raz pierwszy wolność twórczości artystycznej wyraziła wprost Konstytucja Republiki Weimarskiej w 1919 roku, zaś w polskim ustawodawstwie, obecnie obowiązująca Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Aktualnie wolność twórczości artystycznej stanowi jedno z najważniejszych praw człowieka w sferze kultury. Prawo do wolności sztuki uwzględniane jest w katalogu praw człowieka w wielu konstytucjach oraz uznawane jest w orzecznictwie sądowym. Dokumentem o największym znaczeniu dla wolności i praw człowieka jest Europejska Konwencja Praw Człowieka. Jednym z celów pracy było ustalenie, czy na gruncie europejskich regulacji Konwencja wyznacza standard w zakresie ochrony ekspresji artystycznej i czy strony – państwa stosują te regulacje. Znaczące regulacje dla omawianego zagadnienia, mają także regulacje zawarte w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOP), Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (MPPGSiK) oraz Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (PDPCz). Omówienie tych aktów prawnych miało na celu wzmocnić rangę zakresu ochrony, z jakiego korzysta wolność wypowiedzi artystycznej.

W rozprawie wykorzystano przede wszystkim metodologię opartą na egzegezie tekstu aktów prawnych, czemu posłużyła metoda prawnoporównawcza oraz metoda dogmatyczno-prawna. Analizie poddane zostały przepisy prawa, orzecznictwo sądów krajowych i Trybunału, a także dorobek doktryny. Celem dysertacji było ustalenie, czy standard ochrony wolności wypowiedzi wypracowany przez ETPCz jest wystarczający i czy polskie orzecznictwo korzysta

z tego standardu. Ponadto zbadano, czy zakres chronionych praw kulturalnych i wolności ekspresji artystycznej w Rzeczypospolitej Polskiej jest zgodny z Konstytucją RP, gwarancjami praw człowieka oraz prawem krajowym. Orzeczenia Trybunału zestawiono w kontraście do państw, których sytuacja polityczna jest niestabilna, a które w swoich ustawodawstwach gwarantują ochronę praw człowieka, a także prawa kulturalne.

Problematyka rozprawy została zawarta we wstępie, pięciu rozdziałach oraz zakończeniu.

We wstępnych rozważaniach rozprawy skoncentrowano się na problemach terminologicznych i analizie teoretyczno-prawnej wolności wypowiedzi oraz wolności wypowiedzi artystycznej, jako węższego prawa w ramach swobody wypowiedzi. Przedstawiono koncepcje i definicje wolności twórczości i wypowiedzi artystycznej. Ponadto autorka podjęła próbę przybliżenia koncepcji i ujęć wolności, przywołując wizję J. Locke, który sprowadzał wolność do niezależności od przymusu i gwałtu ze strony innych, podkreślając, że bycie wolnym oznacza swobodne dysponowanie, zgodne z własnym sumieniem kierowanie własną osobą z przyzwoleniem prawa, któremu się podlega, bez przeszkód, jedynie opierając się na własnej woli. Uzasadnieniem tak szerokiego zakresu ochrony praw i wolności człowieka jest pogląd, że wolność jest pierwotna wobec prawa, które pojawia się z zewnątrz i ma funkcję regulującą. Nie powinna być zatem ograniczana w żaden sposób.

Wolność słowa wiąże się z wyrażaniem swoich poglądów oraz pozyskiwaniem i rozpowszechnianiem informacji. Wolność ekspresji jako *lex specialis* musi uwzględniać wszelkie gwarancje, ale także ograniczenia, które wynikają z *lex generalis*. Swoboda wypowiedzi w krajach demokratycznych jest jedną z podstawowych wolności człowieka o prawnonaturalnym pochodzeniu. Ma więc wartość nienaruszalną i przyrodzoną. Swoboda wypowiedzi artystycznej podlega takiej ochronie, jaka przysługuje wolności wypowiedzi.

Wolność w sztuce stanowi jedno z fundamentalnych praw państw demokratycznych, jej istotą jest komunikowanie się i wyrażanie poglądów na zewnątrz przed innymi osobami, za pomocą różnych środków i technik. Przesądza to o dwustronności wypowiedzi – ktoś jest autorem, a ktoś odbiorcą wypowiedzi. Wypowiedzi o charakterze artystycznym nie muszą stanowić formy przekazu informacji czy idei, intencją twórcy może być jedynie danie wyrazu swojej wrażliwości.

Mimo uznania sztuki za ważny i nieodłączny element życia, trudności sprawia wyznaczenie granic sztuki oraz jednoznaczne określenie, co nią właściwie jest. Na pewno koniecznym jest uznanie jej za „twórczą”. Ma więc charakter kreacyjny i nosi znamiona

„osobowości”, „oryginalności”, co oznacza, że jest synonimem indywidualnego charakteru. Orzecznictwo wskazuje, że element osobistego pierwiastka, czyni daną wypowiedź twórczą.

W rozdziale drugim podjęto analizę normatywnego pojęcia wolności wypowiedzi artystycznej i zakresu jej ochrony w aktach prawa międzynarodowego z uwzględnieniem Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (art. 27), Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 19) oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (art. 15). Są to akty prawa, które wolność wyrażania opinii i ekspresji uważają za należące do podstawowych praw obywatelskich. Doniosłą część rozdziału poświęcono znaczeniu jakie niesie dla europejskiego ustawodawstwa w zakresie ochrony wolności wypowiedzi artystycznej treść Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Uwaga została skupiona na formalno-dogmatycznej analizie treści art. 10 Konwencji, zakresie ochrony oraz granic ochrony. Wyeksponowana została kolizja wolności wypowiedzi artystycznej z innymi prawami człowieka podlegającymi ochronie prawnej, a w szczególności z wolnością sumienia i wyznania. Dostrzeżono fakt, że zgodnie z orzecznictwem ETPCz najszersze granice swobody wypowiedzi dotyczą debaty publicznej, a ograniczenie tej swobody w zakresie wypowiedzi politycznych mogłoby prowadzić do poważnych zagrożeń: jak podważenie demokratycznego systemu politycznego, a nawet odebranie społeczeństwu realnej możliwości kontrolowania władzy. Ingerencja w prawo do wolności ekspresji oraz formy jej naruszenia zostały poparte przykładami, w szczególności poprzez analizę wszystkich wydanych wyroków ETPCz, w których Trybunał orzekł, że wolność została ograniczona. Ta część rozważań dostarcza nie tylko wiedzy o stanie prawnym w temacie podjętym przez autorkę, ale również zawiera odniesienia do konkretnych orzeczeń sądowych.

W rozdziale trzecim dysertacji podjęto rozważania nad swobodą wypowiedzi w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Zostało opisane przybliżone tło historyczne wolności wypowiedzi w doktrynie amerykańskiej oraz główne pola ochrony wolności wypowiedzi w oparciu o Pierwszą Poprawkę do amerykańskiej Konstytucji. W opozycji do USA, jako kraju, w którym wolność słowa korzysta z możliwie najszerszej ochrony, dla kontrastu zostały przedstawione istotne kwestie swobody wypowiedzi w wybranych niestabilnych politycznie regionach świata, takich jak: Chiny, Kraje Bliskiego Wschodu wraz z Izraelem, wybrane kraje Afryki, Federacja Rosyjska oraz Ukraina, w której obecnie toczy się wojna. Opisanie problematyki współczesnej swobody wypowiedzi w niestabilnych politycznie regionach świata pokazuje, jaka jest przepaść i różnica w postrzeganiu tego problemu w krajach, gdzie nie respektowane są prawa człowieka a reguły prawne obowiązują tylko pozornie.

Rozdział czwarty dysertacji przedstawia ujęcie wolności wypowiedzi artystycznej w polskim systemie prawnym, na gruncie art. 73 Konstytucji RP i art. 23 i 24 kodeksu cywilnego oraz konflikt tego prawa z wolnością myśli, sumienia i religii. Najwyższa ustawa RP przyznaje omawianą wolność oraz prawo dostępu do kultury wszystkim osobom fizycznym, a więc zarówno obywatelom Polski, jak i cudzoziemcom i bezpaństwowcom, jednak nie oznacza to, że ustawodawca przyznał charakter absolutny tej swobodzie, wprowadzając instrumenty kontroli represyjnej. Ograniczanie wolności poprzez stosowanie odpowiedzialności karnej, rodzi pytanie, czy jest ono adekwatnym i proporcjonalnym narzędziem. Jednym z najbardziej kontrowersyjnych zderzeń sztuki jest to na styku z pornografią, kiedy artyści narażają się na odpowiedzialność karną.

W ostatnim, piątym rozdziale rozprawy zaprezentowane zostały zagadnienia dotyczące problematyki społecznej, kulturowej, politycznej i prawnej swobody artystycznego wyrazu. Rozdział czwarty zawiera przekrój tematów, które mają bezpośredni wpływ na definiowanie pojęcia wolności sztuki oraz napotykaną z tym problemy. Autorka starała się przybliżyć problematykę swobody wypowiedzi artystycznej w odniesieniu do pornografii i traktowania osób LGBT, które to zjawiska współcześnie powodują liczne konflikty społeczne oraz prawne.

We wnioskach końcowych autorka zauważa, że w przestrzeni publicznej wolność wypowiedzi artystycznej ściera się z pozostałymi prawami i wolnościami człowieka, które zostały stwierdzone w krajowych i międzynarodowych aktach prawnych. Z jednej strony istnieje konieczność ochrony dóbr osobistych i publicznych, takich jak moralność, bezpieczeństwo czy integralność terytorialna. Z drugiej jednak strony podkreśla się, że niektóre kontrowersyjne wypowiedzi artystyczne, takie jak między innymi satyra i karykatura, konieczne są dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego.

Autorka dostrzega potrzebę znacznie szerszej ochrony wolności twórczości artystycznej. Wymaga to zmiany świadomości społecznej w zakresie sztuki i jej odbioru, otwarcia na odmienność, a także na to, że estetyka bywa trudna w odbiorze i nie dla każdego znaczy to samo. Mając na względzie powyższe oraz potrzebę zadbania o sztukę i ludzi ją tworzących, można postulować *de lege ferenda* stworzenie rozwiązań prawnych mających na celu ochronę artystów i tworzonych przez nich dzieł.

Trybunał przy wydawaniu wyroków dokonuje weryfikacji, czy wolność wypowiedzi została ograniczona. Wprowadził trójelementowy test, który: sprawdza, czy ograniczenie zostało przewidziane przez prawo krajowe; zakłada, że państwo ma prawo dokonania ingerencji tylko wtedy, gdy służy ona ochronie dóbr wymienionych w art. 10 ust. 2 Konwencji; oraz bada, czy istniała konieczność ograniczenia wolności lub prawa w społeczeństwie demokratycznym.

W pierwszej kolejności znajomością wyżej wymienionych testów powinny jednak wykazywać się organy polskiego wymiaru sprawiedliwości. Orzecznictwo strasburskie ewolucje, na co ma bezpośredni wpływ migracja ludzi, postęp technologiczny, a także zmiany zachodzące w społeczeństwie. Przyczynia się to do tworzenia szerszego marginesu oceny przez wspólny europejski standard, a towarzyszy temu stała potrzeba utrzymania równowagi pomiędzy ochroną społeczeństwa demokratycznego oraz prawami jednostki, co jest strukturalnie wbudowane w system strasburski.